

УДК 811.133.1'42'37

ДОСЛІДЖЕННЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ В ЛІНГВОПОЕТИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Чистяк Д. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується розробка проблем художньої концептуалізації у лінгвопоетичній перспективі на базі теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Аналізується динаміка розвитку провідних лінгвопоетичних парадигм, понять, концепцій, методів аналізу, визначається їхня перспективність.

Ключові слова: концепт, образ, лінгвопоетика, авторська картина світу, текст, семантика.

Чистяк Д. А. Исследование художественного концепта в лингвопоэтической перспективе. Статья посвящена исследованию проблем художественной концептуализации в лингвопоэтической перспективе на материале работ отечественных и зарубежных исследователей. Анализируется динамика развития основных лингвопоэтических парадигм, понятий, концепций, методов анализа, выделяется их перспективность.

Ключевые слова: концепт, образ, лингвопоэтика, авторская картина мира, текст, семантика.

Chystiak D. O. Problems of literary conceptualization from the perspective of linguistic poetics. The article is devoted to the analysis of the problem of literary textual conceptualization in the approach of linguistic poetics based on the material of works of Ukrainian and foreign linguists. The dynamics of the development of the most important poetic paradigms, notions, conceptions and methods is delimited and the perspectives of their implementation are shown.

Key words: concept, image, linguistic poetics, author's worldview, text, semantics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблеми художньої концептуалізації набувають останнім часом у філології та суміжних наукових дисциплінах дедалі ширшого висвітлення. Такий факт можна розглядати як наслідок антропоцентричного підходу в постструктуралістській парадигмі міждисциплінарних наукових студій, адже саме лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи дають змогу окреслити ту низку проблем художнього тексту, до постановки яких могли тільки наблизитися у межах інтегративного лінгвостилістичного підходу (дослідження В. Леденєвої, В. Піщальникової, І. Тарасової) та лінгвопоетичного підходу з виходом на естетичний рівень аналізу (праці В. Бурбело, В. Виноградова, В. Задорнової, З. Хованської). Лінгвокогнітивний аналіз дає змогу вивести проблему конструювання мовно-культурних зв'язків у динамічних процесах знакуотворення на новий рівень аналізу, прогнозований у працях тартурсько-московської школи семіотики, а також у дослідженнях інтертекстуальної семантики у французькому постструктуралізмі (школи Ю. Крістєвої та Ф. Растьє). Водночас досі не проявленим залишається процес образно-концептуального зіставлення у структурі художнього тексту з позицій лінгвопоетичного підходу, що і визначає **актуальність** теми цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній філології вже наявні перспективні праці з делімітації дефініції, структури, семантики та методики аналізу концептів як мовно-культурної одиниці семіозису (А. Приходько, О. Селіванова). Поодинокі студії художньої концептуалізації (роботи І. Бехти,

Л. Белехової, Т. Вільчинської, В. Іващенко, О. Кагановської, В. Ніконової) характеризує широка дискретність аналітики, що, вочевидь, обґрунтовується багатоманітністю інтерпретаційних підходів і відсутністю єдиного формулювання як структури художнього концепту, так і визначення його особливостей у зіставленні з мовним і культурним концептом. З огляду на ці спостереження цілком прогнозованою нам здається подальша диверсифікація підходів до аналізу феномена художньої концептуалізації. Таким чином, **актуальність** дослідження художньої концептосфери обумовлюється дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у межах когнітивної лінгвістики, так і в рамках суміжних наук із огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій.

Метою статті є моделювання основних закономірностей лінгвопоетичного підходу до аналізу художньої концептуалізації з урахуванням комплексного аналізу ментального та образного текстового семіозису.

Окреслена нами мета дослідження зумовлює потребу у виконанні таких **завдань**: виявити основні парадигми лінгвопоетичних студій; визначити кореляції лінгвопоетичного і лінгвокогнітивного підходів у межах цих парадигм; запропонувати кристалізовану концепцію художнього семіозису в межах лінгвопоетичного підходу; сформулювати перспективи лінгвопоетичного дослідження художньої концептуалізації.

Предметом дослідження виступає художня концептуалізація в єдності ментального та образного знакуотворення, а **об'єктом** дослідження – художній текст як цілісна семіотична форма психо-мовленіво-мисленнєвої діяльності з акцентом на її естетичній прагматичній спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В. Виноградов визначав поетику як «науку про форми, види, засоби і способи словесно-художньої творчості, про структурні типи і жанри літературних творів» [3, 206], пов'язану з естетичним фактом. Естетичний вимір художнього тексту Г. Винокур окреслював як низку структур авторської свідомості як складової «нвої дійсності» [4, 28] – власне, авторської картини світу. Вочевидь, саме в такому плані слушно визначати функціонування запропонованої Р. Якобсоном поетичної функції як «інтровертного відношення до вербалізованих знаків як єдності означального і означуваного» [2, 35], хоча сам дослідник збивався на пошуки структур паралелізму, що лежали в основі «естетичної цінності». Таким чином, при лінгвопоетичному аналізі виявляються саме макросемантичні структури тексту, що беруть участь у концептуалізації нової дійсності, з огляду на суспільно-історичний, жанровий, загальнокультурний та інші контексти художнього твору.

Згідно з А. Ліпгартом, лінгвопоетика – це «розділ філології, в межах якого стилістично марковані мовні одиниці, використані у художньому тексті, розглядаються у зв'язку з питанням про їхні функції і порівняльній значущості для передавання певного ідейно-художнього змісту і створення естетичного ефекту» [10, 18–19]. Такий підхід, що коріниться у традиції аналізу мовних засобів художнього цілого Л. Щербою, відрізняється від стилістичного аналізу лише пошуком кореляції мовних одиниць із «ідейно-естетичною» компонентою. Методика дослідження А. Ліпгарта насправді не встановлює зв'язків між естетичним і мовним. У свою чергу, В. Григор'єв, виділяючи естетичне як «творчу функцію мови» [8, 498], розглядав під лінгвопоетичним аналізом виявлення рівня специфічних структур мови художньої літератури, глибших стосовно літературної мови.

Згідно з Л. Лисиченко та О. Маленко, лінгвопоетика – це «наука про взаємодію формальної і змістової будови художнього тексту, про роль мовних елементів у досягненні естетичного ефекту, про тенденції розвитку мови художніх творів у зв'язку зі стильовими напрямками в літературі» [11, 38]. Вочевидь, таке визначення надто широке. Натомість, як визначила В. Задорнова [9, 127], роботи В. Виноградова фактично виявляли проблему образу автора, тобто моделі людського ставлення до світу, або в новітній термінології «авторське розуміння відносин між явищами» [7, 28], «авторську інтенцію» як складову «ідейно-тематичного змісту тексту» [18, 57]. Саме ці категорії або їхні кореляти на інших рівнях узагальнення (концептуальна картина світу, міфопоетична картина світу) видаються нам релевантними для прояснення естетичної складової художнього тексту.

При цьому естетичний аспект художнього тексту в рамках лінгвопоетичного підходу слушно розглядати у діалектичній єдності когнітивної та образної комбінаторики, що формують авторську картину та образ світу. Варто зауважити, що широка дискретність семантичних процесів у художньому тексті обумовлюється саме образною структурою знакоутворення. Ще О. Потебня зауважував, що «поетичне слово характеризує відносна рухливість, багатознач-

ність його внутрішніх форм за відносної стійкості його зовнішнього мовного еквівалента» [16, 15]. Як слушно відзначив В. Белянін, «між дійсністю та художнім текстом постає процес віддзеркалення, що полягає в логічній та емоційній інтерпретації дійсності» [1, 6]. Таким чином, «кут зору», обумовлений світовідчуттям автора, створює ідейну спрямованість тексту, тоді як стилістично-конотативний план тексту формує його емоційну домінанту. При цьому образний семіозис охоплює такі категорії художнього тексту, як тема, проблема, характери, композиція, сюжет і стиль [1, 10]. Водночас довкола кожного висловлювання художнього тексту формується певний «ментальний простір» [14, 21], що обумовлює як власний смисловий контекст, так і власне емоційне забарвлення. Ще у «Філософії імені» О. Лосева наявне таке спостереження: «Логос реальний <...> як інструмент <...>. Реальність логічного є реальністю застосування логічного, тоді як реальність ейдосу є безпосереднім проявом сутності взагалі» [12, 121]. Таке розрізнення лосєвського ейдосу та логосу, на нашу думку, слушно розглядати як наявність у структурі художнього тексту двох рівнів аналізу, релевантних для лінгвопоетичних студій: образно-тематичного (рівня узагальненого метаобразного знакоутворення, як це слушно зауважила й досліджувала О. Кагановська в аналізі ідеї твору як вищого ступеня ієрархії метаобразів) та когнітивного (як концептуальної організації такого метаобразного семіозису чи як пошуку зв'язків між ключовими концептами, що продемонстровано в аналізі поеми В. Шекспіра у В. Ніконової).

Якщо суспільним корелятом образного й концептуального знакоутворення можна розглядати широкий культурно-історичний контекст, то, як доречно зауважила В. Піщальникова, авторська «естетична емоція» [15, 21] реалізується в елементах мовної форми, а саме набуває акцентуації у смислових домінантах глибинних семантичних потворах (передусім шляхом створення авторської метафоричної образної системи) та опозиціях як вербалізаторах авторських концептів. Підсилення асоціативних мовних зв'язків відбувається шляхом континуальності смислового процесу в образних вербалізованих структурах (символи, поетичні формули, стилістичні тропи тощо), що організуються в ширші семантичні простори згідно з нуклеарно-польовою структурою концепту.

Іншою важливою ознакою художньої концептуалізації постає міфопоетична маркованість як авторської мовленнєвої картини світу, так і картини світу етносу [17], на чому наголошує Н. Слухай. Не заперечуючи наявності в структурі авторської картини світу нуклеарних міфопоетичних структур і навіть міфопоетично маркованих концептуальних дієсхем, ми вже відзначали [19], що важко погодитися із цілковитим ототожненням авторської та міфопоетичної й етноміфопоетичної картин світу, як, до речі, і з ототожненням міфу етносу та міфу загалом, адже і перший, і другий слушно розглядати як діахронічні утворення, які проектується в авторському семіозисі шляхом вибіркової (нехай і несвідомої) комбінаторики своїх структур. Т. Вільчинська слушно уникає

такого ототожнення між етноміфопоетичною картиною світу та виділеною нею «сакральною картиною світу», що «у вербалізованій формі репрезентує інтерпретацію письменником навколишнього світу і себе в цьому світі, засвідчує поєднання народнопоетичної стихії й індивідуально-авторських пошуків, що ґрунтуються на особливостях концептуальної і загальномовної картини світу» [5, 26]. Таким чином, для лінгвоміфопоетичного підходу характерним постає твердження про наявність у структурі художнього концепту нуклеарних міфопоетичних елементів (архетипів, міфологем, етноміфологем), які набувають авторської семантизації у вербалізованих формах, але крізь призму особливостей індивідуального авторського когнітивного процесу. Відзначаючи глибше проникнення у структуру архетипових схем знакутворення, маємо констатувати, що, на жаль, навіть у цих дослідженнях не простежується чіткого розмежування між міфопоетичним, індивідуально-образним та індивідуально-концептуальним початками у художньому тексті, що дало б змогу чіткіше окреслити структуру художнього концепту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Критичний аналіз наявних лінгвопоетичних досліджень художнього концепту дає змогу окреслити поряд із певними здобутками коло невирішених проблем, а також перспектив дослідження авторської картини світу письменників. Безперечною перевагою студій художньої концептології вважаємо принциповий вихід за межі аналізу внутрішньо-текстових структур у лінгвопоетиці на ширші

рівні текстового знакутворення (образно-тематичний та концептуальний), які мають дати змогу виявити природу, структуру та властивості естетичного рівня художнього тексту. Таке дослідження, на наше переконання, можливе з позицій широкого міждисциплінарного підходу до аналізу культурно-історичного контексту аналізованого текстового матеріалу, адже продукований скриптором художній текст не лише постає продуктом індивідуально-авторської картини світу, але й включений у ширші процеси знакутворення в інтермедіальній взаємодії як монада художнього текстотворення (в міфопоетичному, психофізіологічному, філософсько-естетичному та інших кодах). Суттєвою лакуною в лінгвопоетичних дослідженнях художньої концептуалізації постає нечітке визначення зв'язків між образним та когнітивним семіозисом і, як наслідок, односторонній розгляд авторської картини світу або як ідейно-тематичної структури, або як ментального простору без урахування особливостей образотворення. Водночас висновки студій лінгвопоетики в діяхронічному зрізі переконливо доводять функціонування в художньому тексті міфопоетично маркованих ядерних структур, довкола яких за польовим принципом відбувається прирощення індивідуальних авторських образів. При цьому макро-лінгвопоетичний аналіз дає змогу простежити особливості структурно-системної організації образно-тематичного рівня художнього тексту, а тому інтегрований підхід до образно-когнітивного аналізу видається найбільш перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белянин В. П. Психолінгвістическіе аспекты художественного текста / В. Белянин. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 120 с.
2. Бурбело В. Б. Лінгвопоетика французької словесності IX – XVIII ст. / В. Бурбело. – К. : Київський університет, 1999. – 251 с.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 355 с.
4. Винокур Г. О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика / Г. Винокур. – М. : Наука, 1990. – 452 с.
5. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. / Т. Вільчинська. – Тернопіль : Джур, 2008. – 424 с.
6. Воробйова О. П. Концептологія в Україні / О. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер.: Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
8. Григорьев В. П. О задачах лингвистической поэтики / В. Григорьев // Известия АН СССР. Серия: Литература и язык. – 1966. – Т. XXV. – Вып. 6. – С. 489–499.
9. Задорнова В. Я. Восприятие и интерпретация художественного текста / В. Задорнова. – М. : Высшая школа, 1984. – 152 с.
10. Липгарт А. А. Основы лингвопоэтики / А. Липгарт. – 3-е изд. – М. : КомКнига, 2007. – 168 с.
11. Лисиченко Л. А. Сучасна лінгвопоетика: інтеграція наукового мислення / Л. Лисиченко, О. Маленко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 29. – С. 38–39.
12. Лосев А. Ф. Из ранних произведений / А. Лосев. – М. : Правда, 1990. – 656 с.
13. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу у поетиці Шекспіра / В. Ніконова. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2008. – 364 с.
14. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
15. Пищальникова В. А. Концептуальный анализ художественного текста / В. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1991. – 88 с.
16. Пищальникова В. А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста / В. Пищальникова. – Барнаул : РИО Алтайского государственного университета, 1985. – 59 с.
17. Слухай (Мологаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосомиотический аспект) : дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации» / Н. Слухай (Мологаева). – К., 1996. – 466 с.
18. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: семантика и структура) / З. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
19. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі / Д. Чистяк. – К. : Радуга, 2016. – 272 с.